

פתיחתא דאיכה רבה - 1

מים ראשונים: פתיחתא היא צורת פתיחה מקובלת למדרש ששורשיה במדרשים הקדומים, בראשם בראשית רבה וויקרא רבה, שדרשות רבות בהם מתחילות ב"פתח": ר' יצחק פתח, ר' תנחומא פתח, ר' יוחנן פתח וכו'. ראש לכולם הוא: "ר' הושעיה רבה פתח" שבתחילת בראשית רבה שממנו, יש משערים, בא השם לכל מדרשי רבה. אך במדרשים אלה, הפתיחתא היא חלק מהדרשות (הפרשיות) עצמן; מדרש פותח שלאחריו בא גוף המדרש - פתיחתא וגופא. לעומתם, מדרשים מאוחרים יותר, כגון רות רבה ואסתר רבה, באים עם פתיחתאות כקובץ בפני עצמו, כך הוא לפחות עפ"י הדפוסים שבידנו. הפתיחתא לאיכה רבה, היא הרחבה והמרשימה מכולם. שלושים וארבע פתיחתאות במספר (ויש מונים אותן שלושים ושש כמנין איכ"ה), שכל אחת היא דרשה בפני עצמה וכולן ביחד מהוות אוסף מדרשי ייחודי שהוא הרבה מעבר למבוא ופתיחה. בכתבי יד ובמהדורות דפוס מסוימים נמצא אוסף זה כמדרש נפרד ועצמאי, אך היום ברור לנו שהוא אכן פתיחתא לאיכה רבה שאפשר שנכתב לאחר גוף המדרש (גופא) ומכאן החזרות המרובות בין הפתיחתאות ובין חמש הפרשות שבגוף המדרש. ועוד זאת נוסף בפתח דברינו, שמי שדואג שמא ייכשל באיסור לימוד תורה בתשעה באב עקב קריאת דף זה, הרי דברי השולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיף ב: "ומותר ללמוד מדרש איכה ופרק אלו מגלחין, וכן ללמוד פירוש איכה ופירוש איוב". ואין לחוש ממה שנוסיף בהערות השוליים.

איכה רבה פתיחתא א

רבי אבא בר כהנא פתח: "צִהְלִי קוֹלְךָ בְּתַגְלִים הַקְשִׁיבִי לְיִשְׁהָ עֲנִתוֹת" (ישעיה י ל). אמר ישעיהו לישראל: עד שאתם אומרים שירים ומזמורים לפני עבודת כוכבים, צהלי קולך בדברי תורה, צהלי קולך בבתי כנסיות. "בת גלים" - מה גלים הללו מסויימין בים, כך אבותיהם מסויימין בעולם. דבר אחר, "בת גלים" - בת גולים, ברתיהון דגלוואי. בתו של אברהם אותו שכתוב בו: "ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה" (בראשית יב י), בתו של יצחק שכתוב בו: "ויולך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה" (שם כו א), בתו של יעקב שכתוב בו: "ויולך פדנה ארם" (שם כח ה).²

"הקשיבי" - הקשיבי למצותי, הקשיבי לדברי תורה, הקשיבי לדברי נבואה, הקשיבי לצדקות ומעשים טובים. "לישה" - ואם לאו - לישה, הא אריה סליק עלך. זה נבוכדנצר הרשע דכתיב ביה: "עלה אריה מסובכו" (ירמיה ד ז). "עניה" - עניה מן הצדיקים, עניה מדברי נבואה, עניה ממצות ומעשים טובים. "ענתות" - ואם לאו ענתות. הא ענתותא אתי ומתנבא עלך, דכתיב: "דברי ירמיהו בן חלקיהו ... אשר בענתות" (ירמיהו א א), כיון שבא הפורענות קוֹן עליהם איכה.³

¹ ובמקבילה בפסיקתא דרב כהנא פסקא יג מובא הפסוק "לך לך מארצך" כעדות על היות אברהם אבינו גולה. האמנם? והרי שם הוא יוצא בדרכו לארץ ישראל! האם טעות סופר היא או שמא באה הפסיקתא לומר שסוף סוף כל עקירה ממקום למקום היא גלות ונדודים? ראה שיטת רשב"ם שארמי אובד אבי הוא אברהם: "ארמי אובד אבי - אבי אברהם ארמי היה, אובד וגולה מארץ ארם. כדכתיב: לך לך מארצך, וכדכתיב: ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי. לשון אובד ותועה אחד הם באדם הגולה", מובא בדברינו ארמי אובד אבי בפרשת כי תבוא. כך או כך, נראה שהגרסה שלפנינו היא העיקר, אבל גם בה, הפסוק "לך לך מארצך" מהדהד ברקע. שהרי הגלות של "וירד אברם מצרימה" (אחד מעשרה הניסיונות שנתנסה בהם אברהם) באה מיד לאחר שהתקיים "לך לך מארצך" ואברהם מגיע אל "הארץ אשר אראך". מיד לאחר מכן "ויהיה רעב בארץ ... וירד אברם מצרימה". הזו הארץ המובטחת? כבר ברעב הראשון יורד אברהם למצרים? וכבר האריכו לדון בכך המפרשים והמדרשים במעשה זה של אברהם (ראה למשל רמב"ן בראשית יב י). ראה דברינו ירידת אברהם למצרים בפרשת לך לך, וכן דברינו עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו בפרשת חיי שרה.

² עד כאן החלק הראשון של הפתיחתא שקוראת לעם ישראל - בני אברהם יצחק ויעקב, בני גולים - להקשיב. מכאן עוד אפשר לשאוב עידוד מסוים. לא רק מעצם אזכור האבות (ראה הפסוקים החותמים את התוכחה של ספר ויקרא: "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יְעֻקֹב וְאֶת אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזַכֵּר וְהָאָרֶץ אֲזַכֵּר", ויקרא כו מ, דברינו זכות אבות בפרשת בחוקות), אלא גם ובעיקר מההשוואה עם גלות האבות. אברהם גלה וחזר, יצחק גלה - לאן? הרי יצחק לא ירד מהארץ? אולי גלה לשדה פלשתים - גלות בתוך הארץ המובטחת. אפילו יעקב גלה וחזר. שים לב שהוא מזכיר את ירידת יעקב לארם - ארמי עובד אבי - ולא את ירידתו למצרים. זאת, מטעמים ברורים ומובנים. עד כאן, נחמה פורתא. הטובים אנו מאבותינו?

³ זו הסיומת של כמעט כל הפתיחות, הדרשן מגלגל בדרשה והופך בה ובלבד שיגיע בסוף ל"איכה". זו מהותה של הפתיחתא. ולעצם הדרשה (הפיסקה השנייה), השוט הוא הליש - האריה - נבוכדנצר שיבוא ויגלה אתכם גלות הרבה יותר קשה מזו של האבות. שוט אחר הוא ירמיהו הנביא שבא מענתות. "ואם לאו - לישה ... ואם לאו - ענתות". האם אנו שומעים כאן הד למילה ענות? ראה פסיקתא דרב כהנא יג שמוקדשת כולה ל: "דברי ירמיהו", בה מתואר ירמיהו כ"עונש" שבא לישראל בשל התנהגותם. ראה שם בפרט המדרש הקיצוני מאד על רחב וירמיהו (ראה דברינו רחב בפרשת שלח לך). וכן הביקורת על הושע שבגללה לקח אשת זנונים, והמדרשים על הפסוק ביחזקאל יג ד: "שְׁעָלִים בְּחֻרְבוֹת נְבִיאִיךָ יִשְׂרָאֵל הָיָה" ועוד. הנביא הוא השוט, אבל הוא אינו

איכה רבה פתיחתא ב

רבי אבא בר כהנא פתח: "מי האיש החכם ויבן את זאת" (ירמיהו ט יא).⁴ תני רבי שמעון בן יוחאי: אם ראית עיירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר מְשָׁנִים, שנאמר: "על מה אבדה הארץ ... ויאמר ה' על עזבם את תורת" (שם) ... ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' שמואל ברבי יצחק אמר: מצינו שויתר הקב"ה על עבודת כוכבים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר: "על מה אבדה הארץ" - על עבודת כוכבים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים אין כתיב כאן, אלא - "על עזבם את תורת" ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמרי: כתיב: "ואותי עזבו ואת תורת לא שמרו" (ירמיה טז) - הלואי אותי עזבו ותורת שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה, המאור שבה היה מחזירן למוטב.⁵

איכה רבה פתיחתא ט

רבי יצחק פתח: "בושנו כי שמענו חרפה כיסתה כלמה פנינו כי באו זרים על מקדשי בית ה' " (ירמיה נא נא). את מוצא, בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמהם עמונים ומואבים, שנאמר: "ידו פרש צר על כל מחמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבאו בקהל לך" (איכה א י). נכנסו לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים. נטלו אותן ונתנו אותן בכליבה והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים: לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת עובדת כוכבים? ראו מה מצינו להם ומה היו עובדים! הא כל אפיין שוין.⁶ זהו שכתוב: "יען אָמַר מוֹאָב וְשַׁעִיר הַנֶּחֱלָה כָּכָל הַגּוֹיִם בֵּית יְהוּדָה" (יחזקאל כה ח).⁷

איכה רבה פתיחתא י⁸

רבי יצחק פתח: "ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל" (ישעיה מג כב) ... שלש מאות וששים וחמשה בתי עבודת כוכבים היו בדמשק וכל אחת ואחת היו עובדין אותה יום אחד. והיה להם יום אחד והיו כולן עובדין באותו היום. וכולן עשו ישראל הגמוניא ועבדו אותן דכתיב: "ויאמרו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות ואת אלהי ארם ואת אלהי צידון, ואת אלהי מואב ואת אלהי בני עמון ואת אלהי פלשתים ויעזבו את ה' ולא עבדוהו" (שופטים י ו) - אפילו בשותפות. אמר ר' אבא בר כהנא: לא תהיה כוהנת

נבוכדנצאר. הוא חלק מהעם, חלק מהסיפור. יש עליו כעס גדול, אבל הוא זה שגם מתעד ומקונן. הוא זה שכותב את "איכה" לטוב ולרע. אז שוב, נחמה פורתא.

⁴ פסוקים יא-יב מירמיהו פרק ט אותם דורש הדרשן הם: "מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגדה על מה אבדה הארץ ונצתה כמדבר מבלי עבר: ויאמר ה' על עזבם את תורת יאשר נתתי לפניכם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה".

⁵ בירושלמי חגיגה פרק א עמוד עו ובפסיקתא דרב כהנא טו הנוסח הוא: "השאור שבה מקרבן ומחזירין אצל" (ובעקבותיהם אולי הגיה כך ש. בובר במהדורת איכה רבה שלו). שאור מול מאור. הבדלי סגנון ולשון? חילופי נוסחאות? שיבושי מעתיקים? או שמא "שאור" יצר הרע (ברכות יז ע"א) ו"מאור" יצר הטוב? ולעצם הדרשה, צריך לומר שההתעסקות בתורה (אי עזיבתה) איננה קיום המצוות, שהיה הוא מוכן שיעברו על שלוש העבירות החמורות שבתורה ובלבד שלא יעזבוה, אלא הלימוד וההתעסקות האינטלקטואלית בה (שכר סופרים ומשנים). כיון שסביר שהמדרש דן בבית ראשון, הוא מציג פה דעה שונה מזו שאומרת שאדרבא, בית ראשון חרב בגלל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים (ובית שני בגלל שנאת חנם, יומא ט ע"ב) וכן שונה מהדעה האומרת שהסיבה לחורבן היא שלא עסקו בגמילות חסדים ולא ידעו לדון לפני משורה הדין ו"העמידו דיניהם על דין תורה" (בבא מציעא ל ע"ב). עוד יש לשאול על מדרש זה ולחקור שהרי למדנו: "כל האומר הקב"ה ותרן יוותרו חייר" (בבא קמא נ ע"ב)! והמאיר עינינו יבורך.

⁶ כל הפנים שוות. היהודים אינם שונים מאיתנו. ראה מדרשי "הללו והללו", כגון ויקרא רבה כא ד.

⁷ נוסף לכל הצרות שנפלו על עם ישראל, נתגלה גם קלונם ברבים. שם בקודש בקדשים הם מחזיקים עבודה זרה! כבר ראינו מספר פעמים את המדרשים אשר משווים את עם ישראל עם הגוים: "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה, הללו גילו עריות והללו גילו עריות" (ראה דברינו [בימי שפוט השופטים](#) במגילת רות). אך כאן נראה שהדרשן הגדיל לעשות, מה גם שאין הוא מציע שום תשובה ומשאיר אותנו חסרי מענה! כפי שאומר הפסוק בירמיהו נא נא: "בשנו פי שמענו חרפה כסמה פנינו כי באו זרים על מקדשי בית ה'". לא רק באו והחריבו את בית המקדש (כפי שאומרים שם כל המפרשים), אלא באו וגילו את קלונם של ישראל לעיני העולם כולו. זאת ועוד, ראה דברי הגמרא ביומא נד ע"א-ע"ב: "כמעט איש וליות" (מלכים א ז לו) - מאי כמעט איש וליות? אמר רבה בר רב שילא: כאיש המעורה בלוייה שלו. אמר ריש לקיש: בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה. הוציאון לשוק ואמרו: ישראל הללו, שברכתן ברכה וקללתן קללה, יעסקו בדברים הללו? מיד הזילום, שנאמר: "כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה". הכרובים שבקודש הקודשים מבוזים עלי הגוים, הן כסמל לעבודה זרה והן כסמל מיני. ואין תשובה בפי הדרשן! ראה דברינו [הזילות שבחורבן](#) בתשעה באב. הסבר אפשרי הוא שאכן יש כאן ביקורת רבה של הדרשנים שאחרי החורבן על אנשי בית ראשון ואולי גם בית שני. הסבר אפשרי אחר הוא כמאמר הגמרא בשבת פח ע"ב: "למיימינים בה - סמא דחיי. למשמאילים בה - סמא דמותא". אכן, היה בכרובים סמל למין, לחיבור שבין זכר ונקבה וגם דמות מוחשית שאפשר לטעות בה כעבודה זרה. אך הכל תלוי בכוונת המכונן. אם כוונתו לשם שמים או להשחתה. ושיר השירים הלוא מלא בכך. מי שרוצה לעשותו חול עושה, ור' עקיבא עשה אותו קודש קדשים (מסכת ידים פרק ג משנה ה). ראה הגמרא ביומא שם: "אמר רב קטינא: בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגלילן להם את הפרוכת, ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה, ואומרים להן: ראו חיבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה". וראה שם הדרשות על הפסוק: "בין שדי יליין".

⁸ ראה מקבילה למדרש זה באסתר רבה ג ד ולא בכדי הועתק מדרש זה לשם. הדרשן רואה בכל התנהגות בני ישראל סביב סעודת אחשוורוש, המסמלת את המשך שקיעתם בגלות, כולל שלא עלו לארץ ישראל, המשך ישיר לחורבן איכה. ועל כך, בפורים בע"ה.

כפונדקית? ... אמר ר' יודן: משל לעבדו של מלך שעשה סעודה והזמין כל בני כנסיותיו ולא הזמין רבו. אמר המלך: הלואי השוה אותי עבדי לבני כנסיותיו. כך אמר הקב"ה: הלואי השוו אותי בני כגרוזימי הזו שהיא באה באחרונה¹⁰, אלא, "ולא אותי קראת יעקב"¹¹.

קאים טרון כל יומא ולא לעי וצלויי קמוי את לעי. קאים טרון כל יומא ולא לעי, ואמר ליה חבריה: אתי וצלי והוא אמר לית אנא יכיל.¹² אצל הבעל מה כתיב? "ויקראו בשם הבעל מהבקר ועד הצהרים לאמר הבעל עננו ואין קול ואין עונה ויפסחו על המזבח אשר עשה" (מלכים א יח) - הוי "ולא אותי קראת יעקב" - הלואי לא הכרתיך יעקב. למה? כי יגעת בי ישראל.¹³

צום קל

ושנזכה לנחמת ציון ובניין ירושלים

ולגאולה השלמה

מחלקי המים

מים אחרונים: הבאנו רק ארבע מתוך שלושים וארבע או שלושים ושש הפתיחתאות של איכה רבה. ראה המשך לדף זה [בפתיחתות דאיכה רבה – 2](#) באתר מחלקי המים.

⁹ ביטוי מושאל מעניין הלכתי שבו דנה המשנה בכשרותו של עד אחד, כולל אישה ועבד, להעיד שפלוני מת ואישתו מותרת להינשא. עדותה של פונדקאית נקבל ועדותה של כוהנת לא? ראה יבמות פרק טז משנה ז וכן בגמרא יבמות קכב ע"א. ובילקוט שמעוני שופטים רמז מא (על בסיס הגמרא בביצה כה ע"ב והגמרא ביבמות) מובא: "ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו' ויעזבו את ה' ולא עבדוהו - מה תלמוד לומר ולא עבדוהו? אמר רבי אלעזר: אמר הקב"ה: אפילו כתורמוס הזה ששולקים אותו שבע פעמים ואוכלים אותו בקינוח סעודה לא עשאוני בני, לא תהא כוהנת כפונדקית?!". אגב, הפסוק מספר שופטים עליו נשענת הדרשה באיכה רבה, הוא מוטו מרכזי של הספר, אשר חוזר במספר וריאציות שונות שם. משמעותו, לפי מדרשים אלה, היא, שהטענה המרכזית של הקב"ה על התנהגות עם ישראל, בתקופת השופטים, היא שהם הזניחוהו כליל ולא עבדוהו אפילו בשותפות. בחיבור עם שיטת ר' חגי ור' יוחנן שחטא העגל היה בשיתוף, יוצא שתקופת השופטים עוד מלמדת זכות על חטא העגל! "אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של עגל" (איכה רבה א כח). והנה יש דורות שלא רק נטלו אלא עוד הוסיפו חטא על פשע לעומת חטא העגל.

¹⁰ גריזמי או כריזמי – מנה אחרונה, פרפרת. הלואי הייתי עולה על שולחנם לפחות כלפתן בסוף הארוחה.

¹¹ כבר הרחבנו את הדיבור, בפרשת כי תשא, [על השיתוף](#), היינו על עבודה זרה שבאה ביחד עם עבודת ה', שלפי דעות רבות בחז"ל היא עדיפה על עבודה זרה נטו. והבאנו, בין השאר את המקור הזה מאיכה רבה. במבט שני, אפשר לראות מדרש זה כחריג מעט מהקו הכללי של הסכמה לשיתוף, משום שפה מדובר בדיעבד, לא לכתחילה. בראיה שלאחר החורבן אומר הדרשן: לוא לפחות הייתם עובדים גם את ה'! אולי מעין מה שהוא אומר במדרש הראשון: "הלואי אותי עזבו תורת שמר". לחיזוק דבריו (וכמו בכל מדרש), מסתמך הדרשן על פסוק, הפעם מהנביא ישעיהו, אבל האם נביאי ישראל היו מסכימים עם עבודה בשיתוף? מפשט הפסוקים בנביאים ראשונים כאחרונים, לא נראה כך. אבל המדרש בשלו.

¹² תרגום: אתה עומד כל היום ועוסק בעסקך, או מצפה לעסק, ולא מתעייף, אבל לקום ולהתפלל – אתה עייף. אתה עומד כל היום ועוסק בעסקך, או מצפה לעסק, ולא מתעייף, וכשבא חברך ואומר לך: בוא ונתפלל – אתה עייף (ראה הערך טרון ב- Jastrow).

¹³ כאן מדבר המדרש על המעמד שאליהו מארגן בהר הכרמל, לפני שהוא מפסיק את הבצורת הממושכת שגזר על עם ישראל (מלכים א יז א). המדרש משווה את התפילות הארוכות שערכו כהני הבעל – יום שלם – עם תפילתו הקצרה של אליהו ומתוך כך אנו למדים שהדרשן מניח שהציבור שעמד וצפה במתרחש השתתף בתפילות כהני הבעל ואילו כאשר אליהו קורא לו: "עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים", התגובה היא: "ולא ענה אותו העם דבר". (רק אחרי שירודת אש מהשמים העם אומר: ה' הוא האלהים - שאנו אומרים בסוף תפילת נעילה ביום הכיפורים). האם אליהו היה מסכים לשיתוף שמציע המדרש (כפי ששאלנו לעיל ביחס לכל הנביאים)? נראה שלא, שהרי הוא בפירוש דורש מהם הכרעה לכאן או לכאן ואומר: עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים, אם ה' האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו". קנאות אליהו כקנאות פנחס לא מאפשרת שיתוף. היא דורשת הכל או לא כלום. חז"ל לעומת זאת, מעדיפים פסיחה על שתי הסעיפים, אם האלטרנטיבה היא ניתוק גמור. ראה גם הפירוש החריף שנותן חלק זה של המדרש לפסוק: "ולא אותי קראת יעקב" - הלואי לא הכרתיך יעקב! בניגוד גמור לפירוש המתון לעיל. האם כאן השתרבה, בכל זאת, קנאות אליהו?